

նուրոյն երկը: Արդեօ՛ք դրանից առաջ չի՞ գրել զրամա: Անել վճռական եզրակացութիւն, նշանակում է մի նոր սխալ գործել: Որ 30-ական թւականներից էլ շատ առաջ ունեցել ենք զրամա, բեմական ներկայացումներ, ո՛չ մի կասկած չի կարող լինել: Անժխտելի է, որ ժամանակի առաջաւոր, կուլտուրական գործիչները — Ալամդարեան, Գուրգէնեկեան Աբէլ, Շերմազանեան Գալուստ — չնախաձեռնէին գեղարեստական այդ գործը, անկարելի է, որ նրանք անտես առնէին թատրոնի զաղափարը, որ մեծ ժողովրդականութիւն էր վայելում ժամանակի քաղաքակիրթ ժողովուրդների մէջ և կուլտուրական ու կրթական նշանակալից դեր կատարում նրանց առաջադիմութեան ու վերածնունդի թեան գործում:

Երկրորդ փաստարարը: Թատրոնական հին գործիչ՝ Միքայէլ Պատկանեանի արխիւում գտանք մի ձեռագիր, որից պարզւում է, որ 1824-28 թւականը Ներսիսեան զպրոցի դահլիճում կազմակերպւել են ներկայացումներ: Այդ ձեռագրում գրւած է.

— «ԷՍ ՅՈՒՅԱԿ ԾՈՅՑ Է ՏԱԼԻ ԷՆ ԱՆՁԱՆՅ, ՈՐՈՆՔ ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ՇԿՈԼԻ ԹԷԱՏՐՈՆԱԿԱՆ ԲԵՄԻ ՎՐԱՅ ԼՈՒՍԱՀՈԳԻ ԱԼԱՄԴԱՐԵԱՆԻ ՕՐՈՔ ԽԱՂԱՅԵԼ ԵՆ ՀԱՏԻԱԾՆԵՐ: ԱՀԱ Է՛՛ ՊԱՏԻԱԿԱՆ ԱՆՁԻՆՔԸ — ՍԱՀԱԿ ՎԱՐԳԱՆԵԱՆ ՍԱՀԱՌՈՒՆԻ, ԳՐԻԳՈՐ ՅՈՎԷՓԵԱՆ, ԳՐԻԳՈՐ ՄԵԼԻՔԵԱՆՅ, ԳԱՔՐԻԷԼ ՄԻՐՁՅԵԱՆՅ, ԳԱԼՈՒՍ ՇԵՐՄԱԶԱՆԵԱՆՅ ԵՒ ԱՅԼԻ»: »

Ի՞նչ են ասում պատմական այս վաւերագրերը: Այն, որ դեռ 20-ական թւականներին ունեցել ենք թէ զրամա եւ թէ թատրոն: Եւ դա շատ բնական երեւոյթ է: Ունեցել ենք 20-ական թւականներին հասարակական — տնտեսական կեանք, քաղաքացիական ապրումներ: Այո՛: Միթէ կարող էին ժամանակաշրջանի կուլտուրական — գրական դէմքերն անտարբեր մնալ այդ երեւոյթների հանդէպ, կարող էին նրանք չարձանագրել պատմաշրջանի յուզող, հրատապ խնդիրները: Երբէք: Թերեւս շատերն առարկեն, թէ ուսանողական ներկայացումները չենք կարող ուսասնայ թատրոնի սկիզբը համարել: Ներկայացումների ոչսանոդական ընդդիմադրումն առարկութիւն չի կարող լինել, որովհետեւ 1858 և 1859 թւականներին Մոսկւայում եւս ներկայացումները տրւում են ուսանողների նախաձեռնութեամբ: Եթէ ընդունում ենք 1858 եւ 59 թւականներին Մոսկւայի ուսանողական բեմադրութիւնները, ապա ինչո՞ւ չընդունինք 1824-28 թւականներին թիֆլիսում տրւած ներկայացումները:

Ժամանակը եւ մանրակրկիտ հետազոտութիւնները, ինչպէս և փոշիների տակից դուրս բերւած նոր ձեռագիր պիէսներն ու ափիշները դեռ շատ մութ էջեր կը լուսաբանեն ուսասնայ թատրոնի եւ զրամայի սկզբնական շրջանի պատմութեան մասին: Անհրաժեշտ է միայն այդ ուղղութեամբ յամառ պեղումներ կատարել:

(Շարունակելի)

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

ԿՈՐՍՈՒԵԼՈՒ ԵՆԹԱԿԱՅ ՎԱԻԵՐԱԹՈՒՂԹԵՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԿՆԵՐ ԵՒ ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Գ.

ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՏՈՒՐՔԵՐՈՒ ԳԱՆՁՈՒՄ՝ ՀԻՆ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐ,
ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՆ

Ժե դարէն սկսեալ մինչեւ ժի դարու սկիզբները և քիչ մ'ալ աւելի ետքերը, Օսմանեան տիրապետութեան տակ գիտնըւող հպատակ ժողովուրդները կարգ մը թոյլտուութիւններու համար պարտաւոր էին անհրաժեշտ կերպով մասնաւոր, որոշ արտօնագիր ստանալ: Զոր օրինակ՝ ձի նստիլը քաղաքներու մէջ — ձգենք գիւղերը — իսլամ բնակչութեան միայն թոյլ տրուած էր. ոչ-իսլամները ստիպուած էին յատուկ հրամանագիր ձեռք բերել: Նոյնպէս՝ գլխանոցները, հագուստներու կերպանները և ձեւերը մասնաւոր օրէնքներու ենթակայ էին:

Այս մասին կառավարական այլեւայլ պաշտօնական գրութիւններ ունին մեր ձեռքը՝ որոնց մէկ քանիննրուն թարգմանաբար հրատարակուիլը յարմար պարագային՝ օգտակար կը դառնայ:

Կը սկսինք ուրեմն այս անգամ ձի նստելու համար տրուած պաշտօնական «թէզգէրէ» (permis) մը թարգմանութեամբ՝ աւելցնելով նաեւ անոր բնագրին հարազատ նմանագրութիւնը (կէս մեծութիւն):

Յիշեալ «թէզգէրէ»-ն ստացած է կարենցի երեւելի «Սարրաֆ» Մահմետի Մանուկ Աստուածատուրեան (Ալլահվերտի Ամիրայ, 1756 — 1820) հիմնէթի 1221 (1802) թուականին:

Էրզրումլու Խիւսափէրտի օղլու Մանուք

Մէսֆուր Սարրաֆ թաիֆէսինտէն օլուպ ալիլ վէ իհթիեար վէ բիճալը Տէվլէթի Ալիյէ տաիթլէրինէ խըտմէթի տէրքեար օլմաղլա էհլի իսլամըն բաքիկ օլտուղու պարկիր հէյեթինէ միւշապիհ օլմամաք իւզէրէ պարկիրէ սիւվար օլմասընա քիմէսնէ թարաֆընտան միւմանաթ օլըմմամաք իւշիւն իշպու թէզգէրէ վէրիտի

19 ձէմազիէլէվկէլ 221

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

Էրզրումցի Խիւտավէրտի¹ օղլու
Մանուկ

Օսմանեան Պետութեան Աւագանիին պաշտօնատուններուն մէջ իր ծառայութեամբ յայտնի Սարաֆներու դասակարգէն յիշեալը՝ հիւանդկախ և ծեր ըլլալով՝ սոյն թէգքէրէն տրուեցաւ, որպէսզի իսլամներու ձի նստելու կերպին չնըմանելու պայմանով ինք երբոր ձի նստի և ոչ մէկու մը կողմէն իրեն դէմ արգելք չյարուցուի:

19 ձէմազիէլէվլէլ² 221 (1221 — 1802):

Սուլթանական հրամանագիր ոչ-խալամներու հազուստ կապուստին, ձի նստելու և այլնի մասին:

Ստամպուլի Գատըին հրամանն
(հիւքմ)³ է որ,

Որչափ որ ալ անհաւատներու դասակարգերու պատկանողներուն՝ ձի նստելու, սամոյր մուշտակ և գլխաւոց (գալփաք) չկրելու և եւրոպական (ֆրէնկի) մետաքսեայ ծաղկեկար կերպասէ ու նաեւ սնդուսէ շինուած հագուստներ չգործածելու, ասկէ զատ ասոնց կիներուն ալ՝ մահմէտականներու հագած տարազով, եւ զերքները ծոպաւոր զարդարանքներով (franges) պճնուած և պատրաստուած «ֆէրաճէ» չհագնելու և ասոր իբր հետեւանք նախատինքներու, նուաստացումներու ենթակուելին՝ օրէնքի եւ Շէրիի տեսակէտով կրօնական կարեւորութիւն ունեցող իրողութիւններէն կը սեպուին, սակայն, ժամանակէ մը ի վեր, ասոնք անփութութեան հետեւանքով զանց առնուած են. այնպէս որ դատաւորներու թոյլտուութեամբ՝ անհաւատներու և հրեայ դասակարգերու պատկանողներ՝ ձի նըստելով ու այդ տեսակ տարազներով, սամոյր մուշտակներով, չքեղ հագուստներով շուկաներու մէջ պտտած ատենին՝ երբ իսլամի մը հետ դէմ դիմաց կու գան, մայթերէն վար չեն իջնիր: Նոյնպէս թէ՛ իրենց և թէ՛ իրենց կիներուն իսլամ անհատներէ աւելի փառահեղ կերպարանք մը առնելը, չնախատուին ու չնուաստացուին իմ բարձրութեանս լսողութեանը հասցնուած եւ երջանկութիւնը մարմնաւորող Գահոյիցս տեղեկագրուած ըլլալով, կը հրամայեմ ուրեմն որ՝ բացատրուած ձեւով գործի անցնելով, այսուհետեւ վերոյիշեալ ընթացքներու տեղի չտրուի և իմ այս անգամուան կայսերական արշաւանքիս միջոցին, բանակիս տեղակալներուս մէջ

գտնուող ամէնէն նշանաւորներէն և օրինակելիներէն, բարձր արժանիքի տէր Մուսթաֆայի ձեռքով ասոնք արգիւլուին:

Հրամայեցի ուրեմն որ... սոյն հրամանագիրս հասնելուն պէս, այս խնդրոյ մասին եղած հրամանիս համեմատ՝ պէտք եղածը ի գործ դրուելով, արգիւլեալ հազուստ-կապուստի նկատմամբ Շէրիի օրէնքին համաձայն, նախատելով և նըլաստացնելով, անհաւատներու դասակարգին՝ ձի նստեցնել, սամոյր մուշտակ, սամոյր գլխաւոց (գալփաք) գործածել չտաս. սնդուսէ և մետաքսէ ծաղկեկար կերպասէ շինուած զգեստներ՝ իրենց կիներուն ալ բարձր գտակներ և եզերքները ծոպաւոր զարդարանքներով պատրաստուած չուխա հագցնել չտաս, որպէսզի իսլամներու յատուկ զգեստներու տարազով չպտտին:

Այսպիսիներուն արգիւլելով վերեւ ըստուածները, հանած հրամանիս գործադրութեանը համար վայրկեան մը նոյնիսկ չկորսնցնես:

Թուական 21 Շէվվալ³ 1040 (1621)

(Ահմէտ Բէֆիք: Հիճրի օնպիրինճի ասըրուս Խսթանպուլ հայաթը (1000-1100) էջ 52):

Ոչ-խալամներու և հրեաներու ձի նըստելին և արգիւլեալ հազուստներով պտտելին՝ 1170 (1751) թուականին ուրիշ հրամանագրով մ'ալ արգիւլուած է:

Իսկ 976 ին (1576) հանուած աւելի հին հրամանագիր մը քրիստոնեաներու և հրեաներու հազուստ — կապուստի մասին ընդարձակ հրահանգներ և բացատրութիւններ կու տայ, զորս զանց կ'ընենք հոս թարգմանաբար արտատպելու:

ՏՈՒՐԳԵՐԸ

Այդ ժամանակամիջոցներուն բազմաթիւ տուրքերու ենթարկուած էին առհասարակ բոլոր թուրքիոյ բնակչութիւնները:

Քանի որ մինչեւ հիմա մեր մէջ տուրքերու մասին բաւարար տեղեկութիւններ տուող չէ գտնուած, կ'ուզենք հոս քիչ մ'ընդարձակօրէն գրել այս նիւթին վրայ:

1. — «Խարաճ» գլխահարկ:

Օսմանեան բանակները երբ երկիր մը

1. Խիւտավէրտի օղլու = Աւագվերտի օղլու:
2. Արաբական լուսնային տարւոյ հինգերորդ ամիսը:
3. Արաբական լուսնային տարւոյ տասներորդ ամիսը:

կը գրաւէին և բնակչութիւնը չէին կոտորեր ու գերի վարեր՝ այն ատեն մարդ գլուխ հարկ մը կը դրուէր. ու հողերն ալ չէին գրաւուեր: Այս դրութեան «խարաճ» անունը կը տրուէր:

«Խարաճ»ը երկու տեսակ կ'ըլլար:

Ա) Խարաճը մուվազզաֆ (պարտաւորիչ). «ճէրիպ» կամ «տէճնիւմ» (արտավար) գլուխ տարեկան հարկ և

Բ) Խարաճը Մուգասիմ (բաժանելի). մըշակուած հողերու արտադրութիւններուն վրայ դրուած տարեկան հարկ:

2. — «Ճէզիբէ» (այս ալ գլխահարկ):

Ոչ-մահմետական բնակչութեան վրայ մարդ գլուխ դրուած տուրք:

«Ճէզիբէ»ն երկու տեսակ էր:

Ա) Մաքթու ճէզիբէ (անփոփոխ): Երկիր մը գրաւուած ժամանակ մարդ գլուխ որոշուած տուրք և

Բ) «Ալէլուուս» (առ հասարակ մարդ գլուխ) ճիզիբէ: Ամէն մարդու կարողութեան համեմատ սահմանուած տուրք: Հարուստներէն կ'առնուէր տարեկան չորս դրամ արծաթ. «էսնաֆ»ներէն՝ երկու դրամ. իսկ աղքատներէն՝ մէկ դրամ արծաթ: Մէկ դրամ արծաթը հաւասար էր մէկ դահեկանի (դուրուշ):

3. — Մշակելի հողեր չունեցող սակայն ուրիշ միջոցներով դրամ վասուրկողներէ առնուած տուրքեր: Ասոնք հետեւեալներն էին.

Ա) «Բէսմի Միւնէրէտ» (սոսկական տուրք).

Բ) «Բէսմի Բայեթ» (հպատակութեան տուրք).

Գ) «Բէսմի Պինաք» (արատաւորի տուրք).

Դ) «Բէսմի Պատիհալա» (ճրի, անարգել դրամ վասուրկողներու տուրք):

4. Ամուսնացող էրիկմարդերէն իրենց կիներուն համար զանձուած տուրք:

«Բէսմի Արուս» (հարսի տուրք).

Մահմետական մը կը վճարէր կոյսի մը համար՝ 60 ագչէ: Որբեւայրի մը համար 30 ագչէ:

ՌԱԶՄ. ՅՈՒՆՈՒՄ 1984

Ոչ-մահմետական մը կը վճարէր կոյսի մը համար 30 ագչէ: Որբեւայրի մը համար 15 ագչէ:

5. «Բէսմի Իսփէնչ»:

Այս տուրքն ընդհանրապէս «Բուժէլի»ի նահանգներէն մարդ գլուխ կը զանձուէր ամէն տարի: Հողատէր, ոչ-հողատէր բոլոր ամուրիները պարտաւոր էին վճարել սա ձեւով.

— Մահմետական՝ 22 ագչէ (ստակ).

— Ոչ-մահմետական՝ 25 » »

6. ՎԵՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՄԱՅԱԿԱՆ ՏՈՒՐԳԵՐ (Թէքեայիֆի Իրֆիյէ)

Ա) «Իմտատիյէի Սէֆէրիյէ» (պատեւազմական օգնութիւն):

Պատեւազմական ծախքերու օգնութիւն մ'ըլլալու համար առաջին անգամ հաստատուած օրէնքէ դուրս, կամայական (իւրֆի) տուրքն է:

«Սէյյիտ»ները (Մարգարէին սերունդէն եղողները), «Խաթիպ»ները (քարոզիչ), բոլոր կրօնաւորները, եւ ողորմութեամբ ապրող աղքատները զերծ էին այս տուրքէն:

Կարգ մը տեղեր այլեւայլ անուններու տակ չափազանցօրէն ծանր՝ իսկ ուրիշ տեղեր շատ թեթեւ կերպով կը զանձուէր: Փանձուները ուղղակի կը դրկուէին բանակներու հրամանատարներուն որոնք «Վէզիր»ի և «Միւշիր»ի աստիճաններ կ'ունենային սովորաբար:

Բ) «Իմտատիյէի հազէրիյէ» (խաղաղութեան ժամանակի օգնութիւն):

Ինչպէս անունէն ալ կը հասկցուի, այս տուրքը խաղաղութեան ժամանակ կը զանձուէր՝ տարին երկու անգամ. «Գասըմ»ին (Ս. Դեմետրեայ տօն) և «Խըտրէլլէզ»ին (Ս. Գէորգ): Փանձուած դրամները կամ ուղղակի կայսերական փանձուն և կամ բանակներու հրամանատարներուն կը յանձնուէին:

Գ) «Իանէի Ճիհատիյէ» (Սուրբ պատեւազմի օգնութիւն):

1. Այս տուրքը կը դադարէր զանձուէլէ, երբ հարկատուն հողեր կը գնէր և մշակել կու տար:

«Ճիհատ»ի ժամանակ գանձուած և սո-
վորաբար ուղղակի կառավարութեան կե-
ղծնը զրկուած սոյն տեսակ տուրքերը
որքան ալ առժամանակեայ հանգամանք
ունէին, սակայն ասոր հետ մէկտեղ շատ
մը վայրեր՝ ժողովուրդը պարտաւոր էր
շարունակաբար վճարել:

Երբեմն միեւնոյն տեղէ թէ «Իմտա-
տիւնի Սէֆէրիյէ», թէ «Իմտատիւնի Հա-
զէրիյէ» և թէ «Իանէյի Ճիհատիյէ» կո-
չուած տուրքերը կը գանձուէին անխտիր:

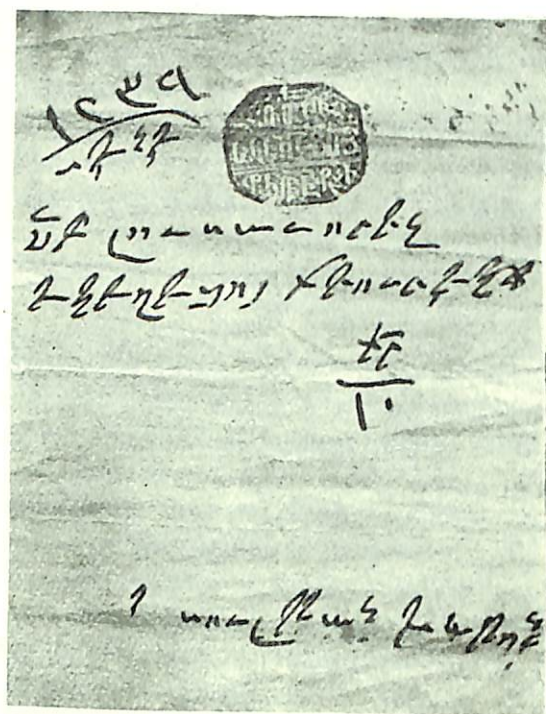
Յամաքային և ծովային զինուորներ և
պալաներ երբ տեղ մը կը բանակէին, այն
տեղի ժողովուրդը պարտաւորուած էր ա-
սոնց հանգստութեան և ուտեստին համար
հետեւեալ տուրքերը տալ:

— Մուգապէլէ Ագչէսի (փոխարէն հա-
տուցումի ստակ): — Սվարըզ Ագչէսի (Սը-
կածադրամ): — Մէնգիլ Մալը (Իջեանի
զին): — Գօնաք Մասրաֆը (Օթեանի
ծախք): — Պէտէլի Նիւզիւլ (Իջեանի փոխ-
արժէք): — Խան վէ խանէ վէ չայըր քի-
րասը: — Փէքսիմաթ պահասը: — Զախիթէ
պահա: — Իւլիւֆէ պահա (Թոշակի գին):
— Գումանեա պահա (Պարէնագին): —
Թայեինաթ պէտէլի (Օրապահակի փոխար-
ժէք): — Նան պահա (Հացագին): — Գա-
թըք պահա (Ուտեստի գին): — Թաամիյէ,
նէվալէ պահա (Կերակուրի ծախքի փո-
խադրում):

Ասկէ զատ պէտք է յիշել հետեւեալ
տուրքերը.

— Քիւրէքճի պէտէլի (Թի քաշելու
փոխարժէք): — Սաֆրա ագչէսի (Նաւա-
խիճի. կամ փոսերը խիճով հողով լեցը-
նելու փոխարէն դրամ): — Թէրսանէ պէ-
տէլիյէսի (նաւարանի մէջ աշխատելու
փոխարէն դրամ): — Գալիօնճու պէտէ-
լիյէսի (կալիօն, տեսակ մը պատերազ-
մական նաւ): — Կապիար պէտէլի (նաւու
առագաստները պարզել և գոցելու աշխա-
տանք): — Պէտէլի Ասաքիւրի պահիյէ:
— Քիւրէքճեան Սվարըզը (Թի քաշողներու
յատուկ արկածներու փոխարժէք):

Պատերազմական նաւերու մէջ Թի քա-
շելու, առագաստ պարզելու և ժողովելու

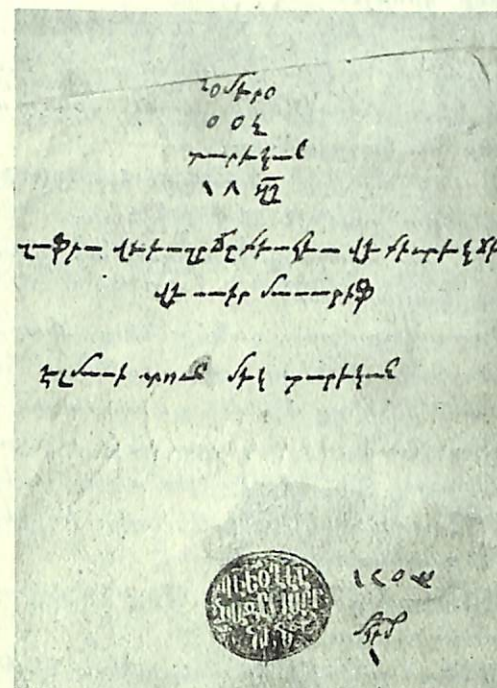
Թիւ 1. — «Քիւրէքճի Ագչէսի» տարեկան
տուրքի (10 փարայ) վերաբերեալ ստացա-
զիւր Սուլթան Խաթունիմ տրուած Ղալաթիոյ
Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցիէն: Կնիք. Ս. Լուսա-
ւորիչ Եկեղեցւոյ Քիւրէքճի: — Տարի. 1239
(1820):

կարող մարդոց կառավարութիւնը օրական
տասնական «ագչէ» (ստակ) կը վճարէր.
ասոնց փոխարժէքն ալ ժողովուրդէն կը
գանձուէր: Վերոյիշեալ տուրքերը այս նը-
պատակով դրուած էին: Տեղին և բնակ-
չութեան կարողութեան համեմատ՝ 4, 7,
9 կամ 10 տան վրայ մէկ «Քիւրէքճի»ի
(Թի քաշող) հաշուով տուրք մը որոշուած
էր: Հայերը իրենց Եկեղեցիներու մատա-
կարար մարմիններուն կը վճարէին այս
եւ ուրիշ տեսակ կարգ մը տուրքերը եւ
Եկեղեցիներէն կը ստանային օրինական
ստացագիրները:

Կարգաւ կը ներկայացնենք այս տեսակ
ստացագիրներու քանի մը նմոշներ՝ բնա-
կանին վրայէն լուսանկարուած, որոնք
անցեալ դարուն կը վերաբերին եւ մեր
հաւաքածոյէն առնուած են:

«Քիւրէքճի պէտէլի»ն հպատակ ազգե-
րու Գլխաւորներուն (պատրիարք և այլն)

ղիմումին վրայ է որ հաստատուեցաւ ժա-
մանակին. որովհետեւ անկէ առաջ Ենիշե-
րիներու միջոցաւ հուժկու երիտասարդներ
որոնք Թի քաշելու յարմարութիւն ունէին՝
բռնի կը տարուէին ի նաւարան: Ասոնք,
ինչպէս վերը ըսինք, օրական 10 ագչէ
(ստակ) կը ստանային իրենց աշխատու-
թեան փոխարէն: Իսկ դատապարտեալները
և պատերազմական գերիները՝ ստիպուած

Թիւ 2. — Զաֆրա, Եազըճի, Քեանեա, Քիւ-
րէքճի և ուրիշ ծախքերու և տուրքերու հա-
մար 1253 (1834) թուականին էլմաս տուտուիմ
տրուած 18 ղուրուշմոց Թիւ 554 ստացագիր:
Կնիք. Պէտօղլը. Մազըրլարընըմ:

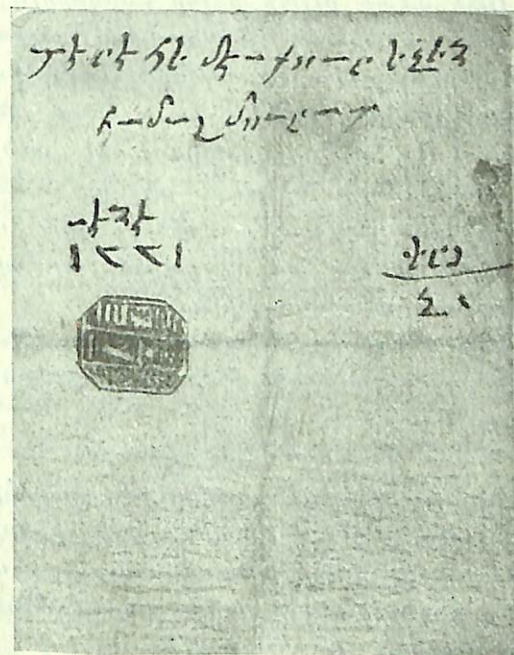
էին Թի քաշել կամ ուրիշ ծանր աշխա-
տանքներ կատարել՝ դառն պայմաններու
տակ, առանց ո և է փոխարինութեան:

«Քիւրէքճի պէտէլի» կամ «Քիւրէք
Ագչէսի» կոչուած այս տուրքին հաս-
տատուէին վերջը՝ Սուլթան Ահմէտ Ա.
որոշեց «Ահմէտիյէ» հոյակապ մզկիթը
կառուցանել 1610 թուականին: Սոյն
մզկիթին շինութեան և աշխատութիւննե-
րուն բազմաթիւ հայ բանուորներ գոր-
ծածուեցան: Ժամանակին «Վէզիր»ը ա-

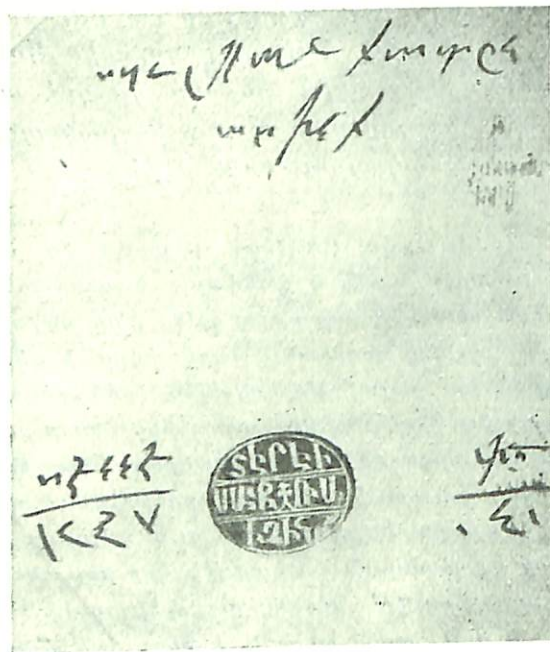
սոնցմէ «Քիւրէք Ագչէսի»ի տուրքը պա-
հանջել տուաւ. հայերը բողոքեցին Սուլ-
թանին: Ահաւասիկ ինչ որ կը գրէ այս
մասին Գրիգոր վարդապետ Դարանաղցին
իր ժամանակագրութեան մէջ:

«... Եւ այս Սուլթան Ահմէտ էր յոյժ
խաղաղասէր և հեզ և հանդարտ և ողորմած և
քրիստոնասէր և աղքատաց զթած, որ մէկ վա-
զիրն քուրակ աղջասու հարկ եղիր ի վերայ
հայոց. նա՛ յայնմ ժամանակին ամենեքեան ի
վերայ իւր ջամիին կու աշխատէին. բողոք բար-
ձին առ նա և գանկատեցան: Նա՛ սակաւ մնաց
որ զգլուխն հատեալ էր, ասելով թէ՛ յետ դար-
ձո՛ ի տեարսն, զոր ինչ առեալ ես: Եւ նա կո-
չեաց զքահանայսն և ասաց թէ՛ զոր ինչ տուեալ
էք և առեալ էք՝ նշանագիր բերէք, ցոյց տուք
ինձ և առէք զձեր տուրսն ի ձեզ: Եւ այնպէս
առին մինչեւ ցմի բնիոնն, որ է զարեհատն:
Եւ այսպիսի բարի բնութեամբ էր, լի և առատ
սրտիւք և քաղցր բարութք»:

(Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վրդ. Կամա-
խեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ: Մետրոպ վրդ. Նը-
շանեան, Երուսաղէմ, 1915, էջ 19-20):

Թիւ 3. — 1221 (1802) թուականին համալ
Մուրատի տրուած «Սաֆրա Ագչէսի» տուրքի
ստացագիր, տարեկան 40 փարայ:
Կնիք. Սաֆրա. իշլիմ. 1221:

Թիւ 4. — Սուլթան Գասթրմի տրուած ստա-
ցագիրք. թուական 1237 (1818): «Սափրա
Ազէսի» տարեկան 40 փարայ: «Գասթրմ-
փաշայ» ծորը լեցնելու համար կ'առնուէր:
Կնիք. Տէրէի. Սափրա. իշխմ:

Եթէ պէտք ըլլար բոլոր հարկերուն և
տուրքերուն մասին մանրամասն բացա-
տրութիւններ տալ, ամբողջ հատոր մը
գիրք կրնային լեցնել. բայց մենք չենք
ուզեր մեր ընթերցողները ասկէ աւելի
զբաղեցնել այս նիւթով, այլ կը բաւա-
կանանանք միայն տուրքերու վրայ ալ
խօսիլ և փակել առ առ այժմ մեր այս
փոքր ուսումնասիրութիւնը:

7. — «Էօշլը» կամ «Աշար». (Տա-
սանորդ). մշակուած հողերու բերքերուն
վրայ դրուած տուրք:

8. — Մաքսերու հասոյթներ:

9. — Հանքերէն ստացուած տուրքեր:

10. — «Աշնամ Բէսմի»: Ոչխարներու
եւ այծերու վրայ դրուած տուրքեր. ա-
սոնք իրենց հետեւեալ ստորաբաժանում-
ներն ունէին: — Սէլամէթ Ազէսի: —
Կէչիտ Բէսմի: — Թօփրազ պասուր փա-
րասը: — Աղլը (փարախ) փարասը: —
Չիթ (ցանկապատ) փարասը: — Օթլազ
Բէսմի: — Եսեկազ Բէսմի: — Գըշլազ Բէս-
մի: — Աշնամ պաճը: — Գասապխանէ

պաճը: — Սալահխանէ պաճը: — Սէրխա-
նէ, Քէլլէխանէ, Բազախանէ պաճը: —
Քէլլէ, Այազ, Ճիկէր փարասը: — Տէմ
(արիւն) Բէսմի: — Պալթա Բէսմի: — Չէպ-
խիյէ, Միւրտէ Բէսմի (զենման տուրք): —
Տէվէ, Ճամուս (գոմէշ) Մանտա, Էօքիւզ,
Ինէք, Աթ, Էսթէր (ջորի) Մէրքէպ Բէսմի:
— Բէսմի խինգիր (խոզ), Բէսմի ճանա-
վար, Բէսմի սէրչին, Տէրչին (վայրի խոզ,
խոշոր կինճ):

11. — «Էմլաքը Էմիրիյէ» (Պետական
կալուածներ): Առանց ժառանգորդի մնա-
ցած կառավարութեան կողմէ գրաւուած
հողեր ու կալուածներ:

Ասոնք ալ իբր պետական հասոյթներ,
տուրքերու բաժնին մէջ կ'ընդնան:

12. — «Էմլաքը Մազպուլթա» (գրաւ-
ուած կալուածներ):

Կառավարական գանձը նեղը մնացած
ատեն հարուստներուն կալուածները՝ հա-
րըստութիւնները մէկ մէկ պատրուակով կը
գրաւուէին: Առաջին դէպքը տեղի ունեցած
է Հիճրէթի 941 (1522) թուականին, երբ
Տէֆթէրտար Խսկէնտէր Չէլէպիի ինչքերը
«Սըրքունիս» գրաւուեցան:

13. — «Բուսումու Միւթէնէվլիա»
(Զանազան Տուրքեր):

Մեծամասնութիւնը անհրաժեշտ նիւթե-
րու վրայ դրուած քմահաճ տուրքեր էին,
որոնք Արքունի Գանձուն նեղ կացութեան
մատնուած միջոցին այլեւայլ անուաններու
տակ պարտաւորիչ կերպով կը գանձուէին
ժողովրդէն:

Այս տուրքերու կարգին կը յիշուին նաեւ
«Թապուլթ Ազէսի», «Տէֆն Ազէսի» (դա-
զաղի ստակ, թաղման ստակ) ի նման տուր-
քեր, որոնց մասին եւս պիտի խօսինք երբ
առիթը ներկայանայ:

«Թանգիմաթ» ի հաստատութեամբ՝ այս
տուրքերուն ամենամեծ մասը ջնջուեցաւ:
Ասոնցմէ ոմանք արդէն «Թանգիմաթ» էն
ալ առաջ ի զօրու չէին:

ԱՂԲԻԻՐՆԵՐ. — թէքիսլիֆ Գալաթիի. — Be-
lin: Essai sur l'Histoire Economique de la
Turquie. — Hammer. — Jouannin. — Ubicini
և այլն:

Գ. ՀԱՍՍԵՐ

ԿՈՏՏԱՆԷ

Եթէ վիշտն իմ կը թլուի քեզ անարիւն՝
Այդ պատճառով մի նըկատեր զայն փոքրիկ.
Ճշմարիտ ցաւն ունի միայն տրտմութիւն
Եւ սրտին մէջ կը ծըրարուի հանդարտիկ:

Վէրքերն ամէն որ բարձրաձայն կ'արիւնին՝
Կը բըժըշկուին խընամքներով բընական,
Գարման չըկայ բայց վէրքերուն այն խորին՝
Որոնք անդու կուրծքին ներքեւ կը կոտտան:

Հրճուանքն ունի բարեկամներ բիւրաւոր
Բայց վիշտն ունի տրտմութիւնն իր միմիայն.
Մարդ ինքնիրմով կ'իջնէ անդունդն ահաւոր,
Գիտակցաբար, մէն միայնակ ու անձայն:

Կործանումէն յետոյ իշաւ իմ վըրայ
Անդորրութիւնն՝ զոր խնդրեցի անձկագին,
Եւ տրտմաշունչ լըճակ մըն եմ ես հիմա
Ուր կը ցոլայ պատկերն հոգւոյն մարդկային:

Եթէ դառնաս իմ ծոցիս մէջ նեղելու
Փոթորիկներն հետաքրքիր աչքերովդ,
Գու միմիայն հոն խեղդուած պորերու
Պիտի գտնես յիշատակներ ոսկըրուտ:

Վշտի տիղմն է վաղ ծնրադրած կուրծքիս տակ
Եւ նայուածքն իմ կը փալփըլի անաղարտ,
Զի իմ հոգին լըճակ մըն է անյատակ՝
Վըրան քաշած քօղ մը կապոյտ՝ աստղազարդ...

ՎԱՀՐԱՄ ՍՅՅԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԻՆ ՍՈՒԳԸ

Հոն է ջախջախ քընարն, անկիւն մը նետուած,
Գերեզմանի մը պէս ցրտին, տխրամած.
Լարերը չեն թրթաւր, փոշի նստած է
Կուրծքին վըրայ. քերթողին սուզը մե՛ծ է:

Աստուածային գործին էր նա երբեմնի,
Ուր կ'երգէին քերթվէներ հուր երկինի.
Օր մը սակայն, սե՛ւ օր, ինկաւ քնարը վար,
Ու քերթողին դողա՛ց հոգին դալկահար...:

Երազներու, բաղձանքներու շինջ օրեր՝
Վաղո՛ւց մարած, հոգին ա՛լ չէր օրօրեր
Յոյսը վաղուան. ներկան ծաղրած էր զանի,
Ու չէր դիւթուեր տեսիլներէ գեղանի:

Սէրէն լքուած, անյոյս, կեանքին անարեւ
Կը պատրաստուէր տալու վերջին իր բարեւ.
Սիրտը սառած կուրծքին տակ, ա՛լ չէր տրոփեր,
Բախտը նետած էր հիւրամերժ գինք ափեր:

Հըմայքէ մերկ, անհրապոյր էր բովանդակ
Տիեզերքը, զինքը բանտող նեղ վանդակ,
Ուրկէ՛ անձկոտ սեւեռած իր նայուածքներ
Անձանօթին՝ կեանքի ժամերն կը համրէր...:

Բանաստեղծին սուզը մե՛ծ է, ա՛լ չ'երգեր.
Կշտացա՛ծ է փառքէն, վիշտեր ու վէրքեր՝
Ինկան բաժին անոր որ լոյսն էր բերած
Մոլորակիս անկիւններուն ստուերամած:

Գիշերներուն սարսուռներով կ'ապրի ան,
Իր խոկերուն մէջ խորասոյգ, Բարիան
Է Մարդկութեան, որուն երգեց վիշտն ու սէր.
Ճակատագի՛րդ, ո՛վ բանաստեղծ հէք, ա՛յս էր...:

Հին աստուածներն ինկան իրենց գահոյքէն,
Հիմա կարկինն ու մեքենան կը յարգեն.
Գարը քա՛ր է, աշխարհքը՝ սա՛ն է պատեր,
Մութին մէջ լուռ հեծէ՛, սի՛րտ իմ կարեւէր...

Վ. Ս. ԲԻՐՈՍ